

iz starijih i novijih djela u kojima se ti oblici spominju. Za oblik *Pul* navodi pisac ARJ. da se i danas čuje npr. u Pazinu. Prema tome narod onoga kraja izgovarao je ime toga grada na tri načina. Čini se da su oblici *Pul* i *Pulj* danas zastarjeli i da se vrlo rijetko upotrebljavaju. Ni u dnevnoj štampi ni u naučnoj literaturi danas se ti oblici ne upotrebljavaju. Običan je oblik *Pula*. Od *Pula* i *Pul* prisvojni pridjev glasi *pulski*, a od *Pulj* glasio bi *puljski*. Budući da se to zemljopisno ime danas naziva *Pula*, a držim da ga i narod toga grada i okolice tako naziva, treba pridjev od njega izgovarati i pisati *pulski*. Tome što sam rekao onda nemam što ni danas dodati ni oduzeti. Jedan čitalac, koji je tada upitao koji je oblik pravilan, pisao mi je da se u Istri mogao donedavno čuti i vidjeti napisan i oblik *puljski* pored običnijega *pulski*. Tako tvrde i neki drugi Istrani koje sam na terenu upitao za oblik toga ksetika (pridjeva). Iz toga proizlazi da se s obzirom na istarsku tradiciju pored jezično ispravnog oblika *pulski* može upotrebljavati i stariji oblik *puljski*. To uostalom dopušta i Pravopis iz godine 1960. Mislim da nije dobro uporno ostajati samo kod jednoga oblika, a drugi proskribirati, pogotovu ako se radi o obliku koji je jezično ispravniji.

POSTANAK NOVIJEGA KNJIŽEVNOG JEZIKA U HRVATA I SRBA

Ljudevit Jonke

1. — Stanje hrvatskosrpskoga književnog jezika danas, tj. u ovim našim danima 20. stoljeća, nije sasvim jednostavno i bez problema. Slavistička nauka, stojeći na pozicijama indoevropske lingvistike, već je u 19. stoljeću utvrdila da su hrvatski i srpski narodni jezik zapravo jedan jezik sa svim zajedničkim osnovnim glasovnim, morfološkim i sintaktičkim osobinama, pa su ga stoga i veliki hrvatski slavist Vatroslav Jagić i zaslužni srpski lingvist Đuro Daničić u drugoj polovini 19. stoljeća nazivali hrvatskim ili srpskim jezikom, odnosno srpskim ili hrvatskim jezikom, te je tako onda i veliki naučni rječnik toga jezika, što ga je g. 1880. pokrenula Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu, prozvan »Rječnikom hrvatskoga ili srpskoga jezika«, a do sada najbolja gramatika toga jezika akademika Tome Maretića prozvana je 1899. u Zagrebu »Gramatikom i stilistikom hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika«. Naučna gramatika Augusta Leskiena poslužila se u nazivu jezika kompozitom, pa se zove »Grammatik der serbo-kroatischen Sprache«, Heidelberg, 1914. Taj kompozitski naziv počeo se upotrebljavati sve više u 20. stoljeću, i to u dvije verzije: srpskohrvatski i hrvatskosrpski, tako da se i prvi zajednički pravopis Hrvata i Srba iz g. 1960. zove u ćirilskom izdanju »Pravopis srpskohrvatskoga književnog jezika«, a u latiničkom izdanju »Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika«.

Kada dakle uzmemo u obzir ovu naučnu istinu, mogli bismo zaključiti da je taj srpskohrvatski, odnosno hrvatskosrpski književni jezik onako jedinstven i određen kao što već jesu jedinstveni i određeni književni jezici kulturnih naroda. Međutim, potanjim upoznavanjem toga književnog jezika mi razaznajemo da on ima dvije izražajne književne varijante koje se donekle razlikuju i po leksičkom fondu. Te su dvije varijante zasnovane na dva srodna, ali ipak po nekim glasovnim osobinama različna narodna govora: jedna je varijanta zasnovana na štokavskim *ijekavskim*, tzv. hercegovačkim govorima u kojima se mjesto staroga jata (ě) izgovara u dugim slogovima *ije* (mlijeko, dijete), a u kratkim *je* (djevojka, djeca); a druga je zasnovana na štokavskim *ekavskim* govorima, tzv. vojvođansko-šumadijskim govorima u kojima se mjesto staroga jata izgovara *e* i u dugim i u kratkim slogovima (mleko, dete, devotka, deca). Prva varijanta, tj. ijekavska, književni je jezik hrvatske književnosti, a druga varijanta, tj. ekavska, književni je jezik srpske književnosti, ali ne isključivi jer se pored nje u srpskoj književnosti, doduše u manjoj mjeri, upotrebljava i ijekavska varijanta kao punopravni književni jezik. Ali kao što rekoh, razlika nije samo u toj glasovnoj varijanti nego i u priličnom broju riječi koje se različito upotrebljavaju u tim dvjema varijantama (kazalište: pozorište, predodžba : predstava, spoj : jedinjenje, dušik : azot i sl.). Neki odatle pogrešno zaključuju o postojanju dvaju jezika, ali i oni koji govore o jedinstvenom književnom jeziku zanemaruju često postojanje spomenutih razlika koje imaju svoje povijesno, narodno i kulturno značenje. Stoga općenite tvrdnje da od g. 1836. ili od druge polovine 19. stoljeća Hrvati i Srbi imaju jedan književni jezik treba da budu korigirane u svjetlu gornjih činjenica. Za postojanje spomenutih dvostrukih varijanata naći ćemo razloge u potankom proučavanju povijesti tih dvaju tipova književnog jezika upravo u 19. stoljeću kad su udareni temelji današnjem književnom jeziku Srba i Hrvata. To se povijesno proučavanje donedavna prilično zanemarivalo, tako da ću ja ovdje, govoreći o razvoju književnog jezika u Hrvata i Srba u 19. stoljeću, govoriti najvećim dijelom o svojim istraživanjima toga problema u posljednjih desetak godina. Pri tom, dakako, neću moći ići u sve potankosti zbog ograničena prostora, nego ću problem prikazati samo u glavnim crtama.

2. — Nema sumnje, mnogi književni, naučni i politički radnici Hrvata i Srba u 19. stoljeću, kad su se utvrđivali temelji današnjem književnom jeziku, željeli su da bi i Hrvati i Srbi imali potpuno jednak književni jezik. Vođa ilirskog pokreta, tj. prvog svjesnog jugoslavenskog pokreta, Hrvat Ljudevit Gaj piše g. 1835. u »Proglasu« u »Novinama horvatzkim« da »u Iliriji može samo jedan jezik pravi književni biti, njega ne tražimo u jednom mjestu ili u jednoj državi, nego u cijeloj velikoj Iliriji«, a osnivač novoga srpskog književnog jezika Srbin Vuk Stefanović Karadžić piše g. 1845. u svojoj štampanoj raspravi »V. S. Karadžića ... pisma ... gospodinu Platonu Atanackoviću« da

se svi treba »da trudimo, dotle da dotjeramo da nam jezik u knjigama bude tako jednak, da se svaka knjiga može od slova do slova preštampati od Latinskijeh slova Slavenskim (tj. ćirilicom), a od Slavenskih Latinskima, pak ćemo onda (i *samo* onda) biti jedan narod i imati jednu književnost«.

Kao što vidimo, i tadašnji kulturni predstavnik srpskoga naroda i tadašnji kulturni predstavnik hrvatskoga naroda teže za jednakim književnim jezikom obaju naroda, ali oni stoje na tadašnjem romantičkom stanovištu da su Srbi i Hrvati zapravo jedan narod, ili blaže rečeno: da treba nastojati da postanu jedan narod. Pretpostavka nije bila realna, pa se u toku dalje povijesti nije ni ostvarila, a sve je to dakako imalo utjecaja i na naše pitanje o zajedničkom književnom jeziku. Vrhunac ovih težnja o jedinstvenom narodu i jedinstvenom književnom jeziku Hrvata i Srba postignut je potpisivanjem Bečkog književnog dogovora g. 1850. Potpisali su ga od Hrvata književnici Dimitrija Demeter, Ivan Mažuranić i Ivan Kukuljević, a od Srba glavni jezični stručnjaci Vuk Stefanović Karadžić i Đuro Daničić. Već sam početak njegova teksta: »Videći da jedan narod treba jednu književnost da ima« govori nam jasno o unifikatorskim težnjama hrvatske i srpske strane i u pogledu jezika i u pogledu književnosti i u pogledu narodnosti. U prvoj tački toga Književnog dogovora kaže se da »ne valja miješajući narječja graditi novo (narječje) kojega u narodu nema, nego da je bolje od narodnijeh narječja izabrati jedno da bude književni jezik«, a u drugoj se tački izričito naglašava da je za književni jezik Hrvata i Srba najpravičnije i najbolje primiti ijekavski govor, i to tako da se u dugim slogovima piše *ije (bijelo)*, a u kratkim *je (bjelina)*. Razlozi se za tu preporuku navode i s obzirom na veliku proširenost ijekavskog govora na terenu, i s obzirom na ijekavsku slavnu dubrovačku književnost, a i s obzirom na ijekavske narodne pjesme. Po tome bi se činilo da je utrput dalji put zajedničkom i identičnom srpskohrvatskom književnom jeziku. On bi se vjerojatno i ostvario da se kulturnom politikom Hrvata i Srba moglo dirimirati iz jednoga središta i da je bila istinita i stvarna tvrdnja da su Srbi i Hrvati jedan narod. Ali poznata je činjenica da su Srbi i Hrvati u 19. stoljeću živjeli u tri, pa i četiri državne jedinice: jedni u kneževini (i kasnije kraljevini Srbiji), drugi u Austro-Ugarskoj, treći u Turskoj carevini, a Crnogorci u vlastitoj kneževini Crnoj Gori. Jedinstvena kulturna politika nije se mogla djelotvorno provoditi u ovakvoj rascjepkanosti. A drugo, povijesni razvoj Srba i Hrvata polazio je sve više u pravcu afirmiranja hrvatske i srpske nacionalnosti, unatoč značajnim drugačijim nastojanjima, a i to se dakako odrazilo i na ovom našem jezičnom pitanju. A što je također vrlo značajno, ni težnje Ljudevita Gaja, dakle hrvatskih iliraca, a ni težnje Vuka Stefanovića Karadžića u pitanju jezika također nisu bile potpuno identične. Potrebno je to malo potanje prikazati.

3. — Kad su Ljudevit Gaj i njegov ilirski krug g. 1836. uveli štokavski dijalekt kao zajednički književni jezik svih Hrvata, njima su bile poznate

smjernice Vuka St. Karadžića o srpskom književnom jeziku po njegovu štokavskom »Srpskom rječniku« iz god. 1818. i po gramatici koja je u uvodu dodana. Vuk Karadžić je 1818. uveo u srpsku književnost, umjesto dotadašnjeg slavenosrpskog jezika, štokavski dijalekt ijekavskog izgovora, i to tzv. novoštokavski dijalekt, tj. onaj s novim akcentima i novim oblicima (*rība, nòga, prāvda, dūša*; gen. mn. *nárōdā*, dat., lok., instr. mn. *národima*). To je zapravo tip hercegovačkih govora kakvi su se govorili i u zapadnoj Srbiji, u užoj domovini Karadžićevoj. Pa ipak, premda je to bilo poznato Ljudevitu Gaju i njegovim gramatičkim stručnjacima Vjekoslavu Babukiću (štokavcu) i Antunu Mažuraniću (čakavcu), oni g. 1836, kako se vidi po Babukićevoj gramatici »Osnova slovnice slavjanske narječja ilirskoga« (1836), ne uvode isto takav tip književnog jezika, nego nešto drugačiji. I oni uvode štokavski dijalekt ijekavskog izgovora, ali sa starijim oblicima (gen. mn. *narodah*, dat. mn. *narodom*, lok. mn. *narodih*, instr. mn. *narodi*). U kasnijim polemikama oko toga pitanja izašlo je na javu da se Gaj za to odlučio jer je imao na umu jezično sjedinjenje svih južnih Slavena, dakle ne samo Hrvata i Srba nego i Slovenaca i Bugara. Karadžić je naprotiv želio samo jezično sjedinjenje Srba i Hrvata. Kad je Gaj govorio o jednom zajedničkom jeziku čitave Ilirije, on je u »Proglasu« 1835. malo dalje rekao i ovo: »Naša slovnica i naš rječnik jest čitava Ilirija. U tom velikom vrtu ima svagdje prekrasnoga cvijeća; saberimo sve što je najbolje u jedan vijenac, i ovaj vijenac našega naroda neće nikada uvenuti, nego će se unaprijed sve obilnije i krasnije kititi.« To je program jezičnog eklekticizma na osnovi štokavskog dijalekta. A Babukić u spomenutoj »Osnovi slovnice« i Mažuranić u »Temeljima ilirskog i latinskog jezika« (1839) izričito brane starije oblike za gen., dat., lok. i instr. mn. smatrajući ih općenitijima i proširenijima. Ti su oblici poznati starijim štokavcima, nalaze se u hrvatskom čakavskom i kajkavskom dijalektu i u slovenskom jeziku, pa će ih lakše prihvatiti kao književne svi »Iliri« nego novoštokavske koji su poznati samo štokavcima. U svojoj velikoj »Ilirskoj gramatici« g. 1854. na str. 184. Babukić veli izričito da se takvim starijim oblicima može najbolje postići jezična sloga između Slovenaca, Hrvata i Srba. Na Karadžićev jezik i gramatiku gledaju ilirci kao na pokrajinsku, a njihov je jezik opći, ilirski ili, kako se kasnije govorilo, jugoslavenski. I to Babukić doslovno kaže u »Ilirskoj gramatici« citirajući Majerovu ocjenu Babukićeve »Osnove«: »Tko hoće pisati u ilirskom slovenskom poddijalektu, neka se drži gramatike Murkove ili Metelkove; tko hoće pisati srpski, neka se drži gramatike Vuka Stefanovića ili gramatike I. Brlića; a tko bi pak želio pisati ilirski, tj. u književnom narječju za Slovence, Hrvate i Srbe zajedno, neka se drži gramatike ilirskoga dijalekta Vjekoslava Babukića.«

4. — I u drugom dosta važnom pitanju, koje nije samo pravopisne nego i izgovorne prirode, imali su ilirci g. 1836. drugačije gledište nego Vuk Karadžić već 1818. To je pisanje i izgovaranje zamjene (refleksa) staroga glasa

jata. Karadžić se izričito opredijelio za ijekavski izgovor štokavskog dijalekta, i to tako da se u dugim slogovima piše i izgovara *ije* (mlijeko, dijete), a u kratkim slogovima *je* (bjelina, djeca). Ilirci su, u svojoj namjeri da sjedine u jeziku sve južne Slavene, u prvo vrijeme predlagali pisanje *ě* (tzv. rogato *e*) i u dugim i u kratkim slogovima (mlěko, bělina), a izgovor može biti različit prema govorima, pa ekavci mogu čitati *mleko, dete*, ikavci *mliko, dite*, a ijekavci *mlijeko, dijete*. Ilirci su se nadali da će to pripadnici različitih govora najlakše moći da prihvate, a samo su im davali preporuku za ijekavski izgovor. U svojoj »Osnovi slovnice« V. Babukić kaže to jasno 1836. na str. 38. ovim riječima: »Naša namjera ovdje nije pretpisivati ljudima zakone kako imaju taj zabilježeni *e* u općem i prostom razgovoru izgovarati; neka ga svaki izgovara kako mu drago; ali za volju sloga ilirske potrebno jest da se u pismu jednako uvijek *ě piše*.« A Ante Mažuranić u »Temeljima ilirskoga i latinskoga jezika« daje g. 1839. na str. 5. preporuku za ijekavski izgovor: »Ovaj zabilježeni *ě* može svaki po volji na svoj način izgovarati, samo da se u pismo jednoličnost uvede; premda bi dobro bilo uvijek, a osobito u čitanju i u školah već iz toga kano *ie* ili *je* izgovarati ga, da se tim laglje zapamtiti može, gdje se pisati ima.« Ilircima je dakle u prvom redu do toga da pisani književni jezik ima isti oblik, a izgovor može i varirati. To je tipičan taktički unifikatorski postupak namijenjen svim južnim Slavenima. Karadžić je naprotiv već 1818. mislio samo na reformu za Srbe, a ulazeći g. 1845. u polemiku s Babukićem misli i na Srbe i na Hrvate, ali dalje ne. U spomenutim već »Pismima Platonu Atanackoviću« zalaže se za to da ijekavski izgovor prime i Srbi i Hrvati, i to stoga što je: 1) ijekavski govor veoma proširen, 2) što su gotovo sve naše narodne pjesme u njemu postale, 3) što se samo u njemu razlikuju slične riječi različna značenja (*sjedim* i *sijedim*, *popjevati* i *popijevati*), 4) što je najbliže i »Slavenskome narječiju«, 5) što su se njime služili i dubrovački književnici i »tako se samo črez njega možemo ujediniti s našom braćom Rimskoga zakona (tj. s Hrvatima), koja s radošću nama ruke pružaju«. Ilirci su od svoga *ě* odstupili tek onda kad je postalo jasno da nema mogućnosti jezičnog jedinstva sa Slovencima nakon snažne afirmacije slovenske književnosti s Francetom Prešernom, ali se ipak *ě* službeno održalo u Hrvatskoj sve do pravopisne reforme g. 1877. Ipak razlikovanje dugih i kratkih slogova i ijekavski izgovor proveli su ilirci u potpunosti nakon Šulekove rasprave »O dvoglascu *ie*« u »Nevenu« g. 1854. (mlieko, diete, bjelina, djeca), sa znatnim oslonom na dubrovačku pravopisnu tradiciju.

5. — U skladu s težnjom iliraca da stvore jedan zajednički književni jezik za sve južne Slavene bio je i njihov postupak pri odabiranju rječničkog materijala za književni jezik. Karadžić je svojim »Srpskim rječnikom« (1818. i 1852) dao rječničko blago štokavskog dijalekta za novi književni jezik, ostavljajući po strani rječničko blago kajkavskog i čakavskog dijalekta srpsko-hrvatskog jezika. Ilirci, naprotiv, vodeći se Gajevom lozinkom da je njihova

gramatika i njihov rječnik čitava Ilirija, ne zaziru od upotrebe riječi i iz ostalih dijalekata, a ne samo štokavskoga. Njih je na to gonila ne samo težnja za jedinstvenošću nego i potreba da se za više i visoke škole, za struke i za nauku stvore mnoge nove riječi kojih u Karadžićevu Rječniku kao rječniku štokavskoga sela i gradića nije bilo. Tako onda nailazimo kajkavske riječi i u tekstovima ilirskog gramatičara, slavonskog štokavca Vjekoslava Babukića i njegovih suvremenika. Ali ilirci se ne zadržavaju samo na pozajmljivanju iz dijalekata nego i iz slavenskih jezika, osobito češkoga i ruskoga. Tako npr. Mažuranić-Užarevićev »Njemačko-ilirski slovar« iz g. 1842. bilježi već mnoge bohemizme i rusizme (časopis, lučba, obzor, okolnost, točan, točka i dr.). Takvim putem pošao je i leksikograf i utvrđivač hrvatske terminologije Bogoslav Šulek u svojim dvjema rječnicima: u »Njemačko-hrvatskom rječniku« g. 1860, koji je u stvaranju jezične norme odigrao veliku ulogu, pa u »Rječniku znanstvenoga nazivlja« (terminologije) g. 1874. Taj posljednji rječnik izašao je pod njegovim imenom, ali to je zapravo kolektivan rad zagrebačkih stručnjaka: Vatroslava Jagića, Josipa Torbara, Bogoslava Šuleka, Franje Erjavca, Jelovšeka i dr. Zadovoljavajući hitnu terminološku potrebu u doba osnivanja Sveučilišta u Zagrebu (1874), Šulek osposobljava narodni, seoski govor za potrebe gradske civilizacije i kulture gradeći na štokavskom narodnom temelju, posuđujući iz kajkavskog (*kukac, ličilac, rublje, ladanje* i dr.) i čakavskog dijalekta (*spužva, klesar* i dr.) te ruskog i češkog jezika, ali i stvarajući kovanice i izvedenice. Tako se ilirski i kasnije hrvatski književni jezik udaljio donekle od Karadžićeva tipa književnog jezika. No Šulekovo je rječničko blago u znatnoj mjeri ušlo u književni jezik, ne doduše u potpunosti, ali ipak toliko da se i danas osjeća njegov znatan prinos. Takve su npr. riječi *brzobjav, dojam, izlet, izraz, kipar, olovka, pogon, pojam, poduzetnik, postotak, srećka, stroj, tvornica, turtka, znanost* i druge za koje u ekavskoj varijanti vrlo često postoji drugačije stečeno rješenje (*telegram, utisak, vajar, insekt, preduzetnik, loz, mašina, fabrika, firma, nauka* i sl.). Kasniji hrvatski vukovci, tj. pristaše ideja Vuka St. Karadžića, bili su tako neraspoloženi prema tim šulekovskim zahvatima da dugo vremena nisu htjeli upotrebljavati Šulekove rječnike kao građu za »Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika« Jugoslavenske akademije. Ali dalji razvoj hrvatskoga književnog jezika pokazao je da su bili potrebni umjereni zahvati šulekovskog tipa, pa je g. 1953. akad. Petar Skok nazvao Šuleka jezičnim genijem koji se po jezičnim zaslugama može usporediti s Vukom St. Karadžićem.

6. — Ni u pitanju pravopisa ilirci se nisu slagali s Karadžićem koji je već 1818. proveo fonetski način pisanja. I o tom su 1846. polemizirali Babukić i Karadžić. Karadžićevoj lozinci »Piši kao što govoriš!« Babukić je suprotstavio lozinku: »Govori za uši, a piši za oči!« Babukić je takvu lozinku obrazlagao lakšom razumljivošću riječi, ali svakako je na njega i na ilirce znatno djelovala tradicija i etimološki način pisanja u ostalih Slavena. Ilirci su se

dugo držali etimološkog pravopisa, pa se g. 1864. i Vatroslav Jagić, koji je u članku »Naš pravopis« podvrgao kritici mnoge elemente ilirskog pravopisa, ipak izjasnio za etimološki pravopis, samo blažega tipa.

7. — Ilirci su g. 1843. doživjeli težak udarac, jer je vlada zbog političkih razloga zabranila ilirsko ime. Ali oni su i dalje provodili svoje ideje što pod hrvatskim, što pak pod novim, jugoslavenskim imenom. Godina 1848. donijela je i izvjesna sužavanja ilirskog programa samo na Hrvate i Srbe, pa je u takvoj atmosferi i moglo doći do Bečkog književnog dogovora g. 1850. koji rješava problem književnog jezika samo za Hrvate i Srbe. Trebalo je dakle riješiti sporna pitanja između iliraca i Karadžića, a kako 1843. i 1848. znače izvjestan poraz iliraca i njihovih ideoloških koncepcija, nije čudo što je na Bečkom književnom dogovoru Karadžić iznio potpunu pobjedu. U prvoj tački Dogovora naglašava se da ne valja miješajući narječja graditi novo narječje kojega u narodu nema; u drugoj se priznaje da je za književni jezik Hrvata i Srba najpravije i najbolje primiti ijekavski govor, i to tako da se u dugim slogovima piše *ije* (*mlijeko*), a u kratkim je (*bjelina*); u trećoj se tački preporučuje pisanje suglasnika *h* svagdje gdje mu je po etimologiji mjesto; u četvrtoj se priznaje da u genitivu množine u imenicâ nije potrebno pisati glas *h* (ženah, narodah); i napokon u petoj tački svi pristaju da se samoglasno *r* piše bez popratnih samoglasnika, dakle *prst*, a ne *pèrst* ili *pàrst*, kako su pisali ilirci. Karadžiću je ujedno povjereno da izradi glavna pravila za ijekavski književni jezik. To je on uskoro i učinio.

Činilo bi se dakle po tome da će od g. 1850. hrvatski i srpski književni jezik u svemu poći istim putem. Ali taj je Književni dogovor u prvi mah imao samo deklarativan karakter, i za njim se nije povela ni hrvatska ni srpska štampa. A značajno je da ga nije potpisao Ljudevit Gaj koji je bio začetnik ilirskog tipa književnog jezika. On se čak kao urednik i izdavač zagrebačkih »Narodnih novina«, objavljujući tekst Bečkoga književnog dogovora, ogradio od njega jasno naglašenom sumnjom u njegovu korisnost. »Predpolagajući — veli Gaj — da namjera niže stavljenoga nama iz Beča poslanog dogovora i š njim skopčanih pravilah nije druga, već da se uvede jednakost u načinu pisanja medju našima spisateljima, priobćujemo ga domorodnomu čitateljstvu na razzudjenje. Vrieme će naskoro pokazati jeda li je ovaj priedlog praktičan i vodi li u današnjem našem položaju k ožudjenoj slozi i jednakosti, ili *pako naprotiv još k većemu ciepanju i književnom razdor*.« Gaj je mogao biti zadovoljan samo s 2. i 3. tačkom, a Ante Starčević, koji će uskoro postati ugledan političar, nije bio zadovoljan ni sa drugom te se oštro na nju okomio u istim »Narodnim novinama« 1851. zalažući se — u suprotnosti prema Karadžiću — za ekavski izgovor. Karadžić je uskoro postao meta napadaja u ilirskoj štampi zbog članka »Srbi svi i svuda« u Kovčeviću g. 1849, a vodstvo jezične politike u Hrvatskoj preuzima iz Gajevih i Babukićevih ruku mladi književnik i profesor Adolfo Veber Tkalčević, ve-

liki pobornik prikazane ilirske, odnosno jugoslavenske koncepcije o zajedničkom jeziku za sve južne Slavene. U mnogim člancima i polemikama Tkalčević brani pisanje *ě* i pisanje *âr* ili *êr* i *-ah* u gen. množine i stare padeže u množini. On je postao glavni pisac gramatika književnoga jezika za gimnazije (*»Slovnica hêrvatska«,* tri izdanja, posljednje 1876) i prvi autor cjelokupne sintakse hrvatskosrpskoga jezika (*»Skladnja ilirskoga jezika za srednja učilišta«,* Zagreb, 1859). Braneći principe ilirskog tipa jezika polemizirao je i s Franom Kurelcem i Vatroslavom Jagićem, koji se 1864. pretežno priklonio Karadžiću, i sa samim Karadžićem. A vrhuncem otpora protiv Bečkoga književnog dogovora može se smatrati odluka kancelara Ivana Mažuranića koji je g. 1862. uveo Gajev pravopis u škole, a sâm je g. 1850. u Beču potpisao Književni dogovor.

8. — Adolfo Veber Tkalčević stajao je u pitanju književnog jezika na istim koncepcijama g. 1847. i 1884. U zagrebačkoj *»Danici«* on pod svojim potpisom 1847. tvrdi da Hrvati bez Slovenaca i Srba ne mogu ništa znamenita proizvesti, a ni Slovenci i Srbi bez Hrvata, te već vidi kako Slovenci ulaze u zajedničko jezično i književno kolo s Hrvatima i Srbima, a za njima će, veli, jamačno poći i Bugari. Kad su mu g. 1884. prigovarali zašto ne napusti stare imeničke oblike za množinu, on im je u *»Viencu«* 1884. odgovorio sasvim ilirskim shvaćanjem: *»Zagrebačka je škola imala zadatak da kajkavce i čakavce privede u kolo štokavacah, kako bi se raširilo književno polje... Pošto je to tako lijepo pošlo za rukom, ne smije zagrebačka škola, razboritim načinom, obustaviti svoje spasonosne radnje, jer joj je još književno ujediniti barem Slovence, među kojima se upravo sada pojavljuju znameniti učenjaci, težeći za istim ciljem, koji će se sjegurnije postići zagrebačkom negoli Daničićevom školom.«* Polemizirajući g. 1864. s Vatroslavom Jagićem, koji je iste godine u članku *»Naš pravopis«* u zagrebačkom *»Književniku«* pobijao ilirsko *ě*, *êr*, *âr* i gen. mn. *-ah*, Adolfo Veber je doduše teoretski izgubio bitku, ali su Veberove ideje i dalje ostajale na snazi zbog njegova snažna utjecaja, tako da je i sam Jagić 1864. i 1866. godine izdao dvije knjige za srednje škole po ilirskom pravopisu i jeziku (*»Primêri starohêrvatskoga jezika«,* 1864; *»Uvod i primêri starohêrvatski«,* 1866). Pedesetih i šezdesetih godina Veber u jezičnom pogledu dominira u Hrvatskoj, a on na Karadžićev jezik gleda, kao i prije spomenuti Slovenac Majer i Vjekoslav Babukić, kao na pokrajinski jezik, a ne zajednički, pa je to ponovio čak 1879. u polemici s vukovcem Mirkom Divkovićem ovim riječima: *»Naš književni jezik nije prihvatio načela, da je samo ono hrvatski dobro, što je u Vuku; mi smo u nj gdješto primili i kajkavskih i čakavskih elemenatah, osobito riječih, premda nam je jezgra štokavska.«* Stoga on neće da ide slijepo za Karadžićem, premda skida kapu pred njim zbog njegovih zasluga, i ne smatra da Karadžić može biti jedini i vječni uzor: *»Nu piše li Vuk (Karadžić) najizvrsnije za sve vjekove, je li bio tako filologički izobražen, da se njegov jezik može uzeti za alfu i omegu sve izvrs-*

nosti našega jezika?« Dok je dakle Veber odlučivao, nisu mogli pobijediti zaključci Bečkoga književnog dogovora.

9. — Svakako, Jagićev pretežni pristanak uz Karadžića g. 1864, dakle nešto poslije Karadžićeve smrti, bio je presudan za dalji razvoj ilirskoga, odnosno hrvatskoga književnog jezika. Jagić je prije toga bio također oduševljeni sljedbenik ilirske koncepcije o književnom jeziku, pa je još g. 1859. u zagrebačkim »Narodnim novinama« člankom »Quomodo scribamus nos« vatreno branio potrebu ilirske jezične i pravopisne sloge i zalagao se za ilirski gen. množine s nastavkom *-ah*. Ali g. 1864. u velikoj raspravi »Naš pravopis«, uz koju objavljuje i Književni dogovor, Jagić veli da su se od 1836. do 1864. znatno promijenile i prilike i shvaćanja. God. 1864. može se govoriti samo o jezičnom jedinstvu Hrvata i Srba, a na Slovence i Bugare ne može se u tom pogledu više misliti. On to izričito kaže ovim riječima u spomenutoj raspravi: »Čim su dakle u nas nestala ona vremena, kada bezazleno snivasmo o nekom umjetnim načinom sagrađenom jeziku, koji bi, sastavljen od svakojakih i svačijih ingredijencija, ugađao svemu jugu . . ., čim dan današnji, neuspjehom poučeni, shvaćamo, da jedina unutarnja snaga valjana i na temelju podpune sloge među Hrvati i Srbi razvijene narodne knjige može pritegnuti iztok i zapad: bilo bi, osvjedočen sam, suviše svako oduže zagovaranje i zaštićivanje onoga, što si dan za danom sve dalje put krči . . .«, a to je narodni, Karadžićev tip jezika. štokavski i ijekavski, koji je zajednički na terenu i Srbima i Hrvatima. Nije ga, misli, potrebno zagovarati jer se on nameće sam od sebe. Mladi Jagić nije odmah pobijedio, ali on je kao talentirani i radin učenjak nove indoevropske lingvistike imao pred sobom budućnost. Bio je jedan od glavnih učenjaka pri osnivanju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu g. 1867, pa kad je još u Akademiju došao za tajnika Akademije i za urednika Akademijina »Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika« Karadžićev učenik Đuro Daničić, te su se oko njih okupili mladi učenjaci vukovske orijentacije, postalo je jasno da zanosna, ali nestvarna ilirska koncepcija o književnom jeziku za sve južne Slavene ne može više održati bitku ravnopravnom. Podijelili su se književnici, bunili su se srednjoškolski učenici jer je bilo više pravopisa, i tako je onda g. 1877. imenovana od vlade komisija sa zadatkom da riješi to pravopisno i jezično pitanje. Ilirska fronta je bila razbijena, pa su se u komisiji našli i veberovci i jagićevci, pa i čisti vukovci. Predsjednik je komisije bio Adolfo Veber, a glavni pobornik vukovaca bio je sveuč. prof. Armin Pavić, jer je Jagić tada već bio sveuč. profesor u Berlinu. Ni jedna ni druga strana nisu sasvim pobijedile: komisija je predložila napuštanje *ě*, *ěv*, *-âr*, pa i *-ah*, ali je ostala pri umjerenom etimološkom pravopisu. Vukovci Mirko Divković, Tomo Maretić i Ivan Broz, predstavnici novije lingvističke generacije, traže preko štampe potpuno vukovski jezik i pravopis, pa Zemaljska vlada — pod banom Mažuranićem, nekadašnjim potpisnikom Bečkoga književnog dogovora — ne usvaja prijedlog pravopisne komisije, nego 1892.

povjerava — za banovanja grofa Khuena — prof. dru Ivanu Brozu da napiše nov fonetski pravopis i tako on izdaje 1892. »Hrvatski pravopis« po fonetskim principima Karadžićevim, a sveuč. prof. dr Tomo Maretić izdaje g. 1899. »Gramatiku hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika« po istim principima. Te godine znače pobjedu karadžićevske koncepcije književnog jezika nad Gajevom koncepcijom.

10. — Ali premda je eto ispalo tako, ipak hrvatski i srpski književni jezik nisu ni od tada potpuno identični. I na srpskoj strani doživljen je znatan odklon od zaključaka Bečkoga književnog dogovora g. 1850. Snažnom afirmacijom vojvodanskih i šumadijskih krajeva u novijoj srpskoj kulturi 19. stoljeća pretegaio je u Srba umjesto Karadžićeva novoštokavskog ijekavskog govora vojvodansko-šumadijski novoštokavski ekavski govor. Ijekavski se govor i dalje upotrebljavao u Srba u manjem, zapadnom dijelu, ali glavnina srpskoga naroda preuzela je ekavski izgovor. Taj je, dakako, pošao nešto drugačijim razvojnim putem nego ijekavski. U drugoj polovini 19. stoljeća razvila se na njemu bogata stručna i naučna terminologija na svoj poseban način, s jakim oslonom na ruski jezik, kao što se ona i u Hrvata u ijekavskom izgovoru razvijala na poseban način, s jakim oslonom na češki jezik. Ono što je stvoreno u doba Babukića, Vebera i Šuleka nije sasvim nestalo, nego se kao potrebno ubacilo, ne doduše potpuno, ali u priličnoj mjeri u vukovski tip hrvatskoga književnog jezika u Maretićevo doba, a u manjoj mjeri prodrlo je i u ekavsku varijantu srpskoga književnog jezika (krajolik, okolnost, dojam, pojam, rublje, uzajamnost, pogon, pokus i dr.). Prof. Maretić nije baš bio jako zadovoljan time ni u »Jezičnom savjetniku« g. 1924, ali je i on u tom djelu priznao pravo kajkavskim i čakavskim riječima da uđu u književni štokavski jezik kad za njih nema dobrih štokavskih izraza, a istu je misao sasvim realno izrekao i prof. Aleksandar Belić god. 1951. u svojoj knjizi »Oko našeg književnog jezika«.

Linija razvitka književnog jezika Hrvata i Srba u 19. stoljeću bila je dakle vrlo krivudava, pa ni rezultati nisu posve onakvi kakve je želio Gaj, a nisu ni posve onakvi kakve je želio Karadžić. Ipak u osnovnom su postigli uspjeh i jedan i drugi, tj. u tome da je i Hrvatima i Srbima štokavski dijalekt zajednički književni jezik, a pojedivosti koje su se razvile i mimo njihovih želja treba da se pripišu različitim prilikama i utjecajima u kulturnoj sredini dvaju naroda, a i osnovnoj osobitosti književnog jezika da on svagdje ondje gdje živi prilično slobodno i samostalno — raste i razvija se unutrašnjom snagom svojih stvaralaca u području jezika i književnosti.

Nema sumnje, svi bi se ti problemi lakše rješavali da se odlučivalo o književnom jeziku samo jednoga naroda. Ali kako su tada izravno bila raspravljana pitanja književnog jezika triju naroda, nužno su i nacionalni momenti zadavali teškoće kojih inače ne bi bilo.

UTVRĐIVANJE KVANTITATIVNIH ODNOSA U HRVATSKOSRPSKOM JEZIKU

Božidar Finka

(Svršetak)

Uzevši opće vrijednosti svojih mjerenja, Miletić je došao do ovih zaključaka o kvantitativnim odnosima samoglasnika u naglašenim i nenaglašenim slogovima:

a) »da je u izgovoru svih objekata bez razlike akcenat / duži od akcenta ○ ... Prosečno je akcenat / 1,07 puta duži.

b) da je takođe \ u izgovoru većine ... objekata duži od ∕: za 3/100 ... do 18/100 ... dužina ∕. U izgovoru tri ... objekta je međutim za 5/100—11/100 dužina ∕ kraći ...«

Nadalje, po Miletiću, izlazi da je naglasak ○ prosječno 2,21 put duži nego naglasak ∕, a naglasak / 2,29 puta nego naglasak \. Jednako je tako samoglasnik u slogu pod naglaskom ∕ duži prosječno 1,38 puta, a pod naglaskom \ 1,59 puta nego isti samoglasnik u nenaglašenu slogu. Važan je, napokon, zaključak da je samoglasnik u slogu pod naglaskom ○ 1,26 — 1,81 put duži nego dugi nenaglašen samoglasnik u identičnom položaju. Dok je dakle samoglasnik u slogu pod naglaskom ○ prosječno 2,21 put duži nego pod naglaskom ∕, samo je 1,26 — 1,81 put, odnosno prosječno 1,53 puta duži nego dugi samoglasnik u nenaglašenu slogu. To pruža karakterističan podatak da su dugi samoglasnici u nenaglašenim slogovima prosječno znatno duži ne samo od kratkih samoglasnika u nenaglašenim slogovima nego i u naglašenima. Sličan je podatak B. Miletić ponovio i u svojoj *Fonetici*⁵ 1952. god. na str. 100: »Dugi akcentovani vokali su otprilike dva puta duži od kratkih akcentovanih vokala koji im odgovaraju, a akcentovani (kratki i dugi) vokali su redovno duži od neakcentovanih (kratkih odnosno dugih). Iako su ∕ i \ kratki akcenti, a ○ i / dugi, ipak među njima postoje izvesne razlike: / je redovno nešto duži od ○, dok je tipični ∕ duži od \ i to više puta znatno.« B. Miletić je dakle i sve do 1952. godine ostao pri svim svojim prijašnjim gledištima, jedino je donekle preinačio podatke o kratkim naglascima tvrdeći da je samoglasnik u slogu pod naglaskom ∕ prosječno i pretežno duži nego pod naglaskom \. Miletićeva istraživanja nisu ostavila jačega traga ni u teoretskim raspravama o jeziku ni u jezičnim priručnicima. A kako se poslije Miletića malo tko bavio kvantitativnim odnosima hrvatskosrpskih glasova, to se na tom jezičnom području dugo osjećala potreba ponovnoga zahvata. Takvi su se zahvati pojavili u najnovije vrijeme.

Između ostalih karakterističan je u tom pogledu rad Josipa Tomića »Fiziologija i funkcija uzlaznog i silaznog akcenta u genitivu plurala imenica«⁶. Pisu svakako pripada zasluga što je oživio jedno važno i aktualno jezično pitanje i

⁵ Osnovi fonetike srpskog jezika, Znanje, Beograd, 1952, str. 1—120.

⁶ Filologija, 4, Zagreb, 1963, str. 177—190.